

STANISŁAW TURLEJ

JUSTYNIAN I POCZĄTKI SŁOWIAN. UWAGI NA TEMAT TEORII FLORINA CURTY*

W 2001 roku Florin Curta w książce *The Making of the Slavs*¹ sformułował nową teorię dotyczącą początków Słowian, według której do ukształtowania się tego ludu miało dojść nad dolnym Dunajem w związku z działalnością budowlaną cesarza Justyniana I. Jego zdaniem należy odrzucić dotychczasowe poglądy na temat pochodzenia i rozprzestrzeniania się Słowian z obszarów uważanych za ich praojczyznę i określonych w tej pracy jako błota Prypeci². Teoria Curty może wydać się atrakcyjna dla badaczy dziejów Bizancjum, ale musi być jednak udowodniona³. Wprawdzie poglądy Curty na temat początków Słowian wywołały ożywioną dyskusję, przede wszystkim w środowisku badaczy zajmujących się starożytnościami słowiańskimi⁴, ale niestety nie można powiedzieć,

* Składam podziękowanie Fundacji z Brzezia Lanckorońskich za przyznanie mi stypendium, które umożliwiło zebranie materiałów wykorzystanych w przygotowaniu tej publikacji.

¹ F. Curta, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge 2001. Praca składa się ze wstępu (s. 1–5), siedmiu rozdziałów (s. 6–334), podsumowania (s. 335–350), dwóch aneksów: appendix A – List of settlement features used in the seriation by correspondence analysis (s. 351–365); appendix B – Handmade and wheelmade pots used for shape analysis (s. 366–371), obszernego zestawienia źródeł i literatury (s. 372–450) oraz indeksu (s. 451–463). W tekście można znaleźć liczne rysunki, mapy i tabele.

² F. Curta, *The Making*, s. 3, 118–119, 335 i nast. Skrócona i uproszczona prezentacja założeń tej teorii: F. Curta, *Tworzenie Słowian. Powrót do słowiańskiej etnogenezy* [w:] *Nie – Słowianie o początkach Słowian*, pod red. P. Urbaničky, Poznań–Warszawa 2006, s. 27–55. Omówienie tej pracy R. Grzesik rec., „Slavia Antiqua” 2008, XLIX, s. 231.

³ Znaczenie hipotezy Curty o wpływie Bizancjum na powstanie Słowian dostrzegł E. Chrysos, *The Empire and the People of Europe in the Early Middle Ages* [w:] *The Idea of European Community in History*, vol. 1, ed. E. Chrysos, P.M. Kitromilides, C. Svolopoulos, Athens 2003, s. 43. Sam Curta, dokonując po latach egzegezy swych poglądów, użył sformułowania, że: „«Sclavenes» (as an ethno-political category) were invented by the Byzantines”, F. Curta, *The Making of the Slavs: between ethogenesis, invention and migration*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2008, no. 2 (4), s. 170.

⁴ W recenzjach prawie w ogóle nie zwracano uwagi na znaczenie weryfikacji ustaleń Curty z punktu widzenia historii, np. P. Stephenson, „International History Review” 2002, 24, s. 629–631; J.V.A. Fine, „Canadian American Slavic Studies” 2004, 38, s. 336–339; P. Milich, „Jahrbuch für Geschichte Osteuropas” 2003, 51, s. 90–97; A. Madgearu, „Südost-Forschungen” 2002/2003, 61/62, s. 450–455; B.J. Darden, *Who were the Sclaveni and where did they come from?*, „Byzantinische Forschungen” 2004, 28, s. 133–157. Trzeba podkreślić, że G. Fusek, „Slawen” oder Slawen? Eine polemische Auseinandersetzung über eine

by doszło przy tej okazji do intensyfikacji analizy na gruncie badań historycznych nad późnym antykiem i wczesnym średniowieczem w Bizancjum, nawet nad panowaniem Justyniana⁵. W chwili obecnej można chyba wręcz mówić o wznowieniu dyskusji nad teorią Curty o ukształtowaniu się Słowian nad Dunajem i, co najważniejsze, znowu bez należytej refleksji nad historią tego okresu⁶. Trudno oprzeć się wrażeniu, że przestano nawet dostrzegać potrzebę, by gruntownie ocenić historyczny aspekt tej pracy, a to nieuchronnie doprowadzi do pojawiania się sztucznych, teoretycznych konstrukcji bez jakiegokolwiek związku z realiami historycznymi⁷.

W swej pracy z 2001 roku Curta omówił najważniejsze wydarzenia na terenach wschodniej i południowej Europy w VI i VII wieku⁸, przy czym zdecydowanie najwięcej miejsca poświęcił zagadnieniom związanym z historią Bizancjum, przede wszystkim: obroną i utratą przez cesarstwo panowania na Bałkanach oraz chronologią i charakterem ekspansji Słowian na ziemię na południowym brzegu Dunaju do końca VII wieku⁹. Ogrom materiału, jaki należałoby omówić, odnosząc się do podstawowych tez sformułowanych przez Curte na temat historii Bizancjum, nie pozwala na ich całościową weryfikację, ale najpilniejszym i możliwym do realizacji postulatem badawczym jest

wertvolle Monographie, „Slovenská Archeológia” 2004, LII–1, s. 161–186, odniósł się do sposobu prezentacji materiału archeologicznego przez Curte, kierując bezpośrednio swe uwagi do historyków – op. cit., s. 176.

⁵ W środowisku badaczy zajmujących się okresem szeroko rozumianego późnego antyku z perspektywy starożytności poglądy Curty na historię czasów Justyniana są raczej niezbrane, H. Leppin, (*Kein Zeitalter Justinians – Bemerkungen aus althistorischer Sicht zu Justinian in der jüngeren Forschung*, „Historische Zeitschrift” 2007, 284, s. 659–686. Lepiej wygląda sytuacja w gronie specjalistów od późnego antyku i wczesnego średniowiecza, jeśli jednak jest omawiana, to tylko pod kątem badań nad Słowianami, a nie np. opisu polityki cesarstwa w regionie, T.E. Gregory, *A History of Byzantium*, Blackwell 2005, s. 181; S. Mitchell, *A History of the Later Roman Empire*, Blackwell 2007, s. 406–407; W. Pohl, *Justinian and the Barbarian Kingdoms* [w:] *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, ed. M. Maas, Cambridge 2005, s. 470, 477 p. 55; W. Pohl, *Początki Słowian. Kilka spostrzeżeń historycznych* [w:] *Nie – Słowianie o początkach Słowian*, s. 11 i nast.

⁶ S.A. Ivanov, „V tieni Justinianowych kriepostiej”? F. Kurta i paradoksy rannieslawjanskoj etnicznosti, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2008, no. 2 (4), s. 6f; P.V. Szwałow, *Izobrietienje problemy (po powodu knigi Florina Kurty)*, „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana” 2008, no. 2 (4), s. 13–20; F. Biermann, *Komentar zum Aufsatz von Florin Curta: F. Curta, Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě)*, „Archeologické rozhledy” 2009, 61, s. 344, ocenia pozytywnie analizę źródeł pisanych Curty, co trzeba traktować jako poważne ostrzeżenie, jak nie docenia się wpływu prac Curty na archeologów.

⁷ Curta bardzo dużo publikuje i konsekwentnie promuje swe poglądy także w opracowaniach syntetycznych, F. Curta, *Southeastern Europe in Middle Ages, 500–1250*, Cambridge 2006, s. 39f.

⁸ Rozdz. V „Barbarians on the sixth-century Danube frontier: an archaeological evidence” (F. Curta, *The Making*, s. 180–226) obejmuje omówienie wydarzeń rozgrywających się po upadku państwa Attyli, ze szczególnym uwzględnieniem roli Gepidów, Longobardów i Awarów oraz ludów koczowniczych na stepach nadczarnomorskich.

⁹ Najwięcej informacji nawiązujących do różnych zagadnień z dziejów Bizancjum można znaleźć w rozdz. II, III i IV. Przy omawianiu źródeł historycznych w rozdz. II: „Sources for the history of the early Slavs (c. 500–700)” (F. Curta, *The Making*, s. 36–73) i w rozdz. III: „The Slavs in early medieval sources (c. 500–700)” (op. cit., s. 74–119) przy analizie wzmianek odnoszących się bezpośrednio do Słowian i ich aktywności pojawiają się ustalenia z zakresu źródłoznawstwa. Z punktu widzenia dziejów prowincji bałkańskich Bizancjum szczególnie ważna jest treść rozbudowanego rozdz. IV: „The Balkans and the Danube *limes* during the sixth and seventh centuries” (op. cit., s. 120–189).

ustalenie, co tak naprawdę powinno być w pierwszym rzędzie przedmiotem uściślenia, gdy chodzi o historyczne aspekty nowej teorii o powstaniu Słowian¹⁰.

Na podstawie lektury pracy *The Making of the Slavs*, biorąc pod uwagę jej treść i tok argumentacji, widać wyraźnie, że zaskakujące tezy na temat bałkańskiej polityki Justyniana stanowiące punkt wyjścia interpretacji Curty pojawiły się nie na marginesie badań poświęconych Słowianom, ale stanowią w rzeczywistości fundament całej teorii o powstaniu tego ludu nad Dunajem. Dlatego punktem wyjścia przy weryfikacji historycznej wywodów Curty powinna być analiza sytuacji w dobie rządów wspomnianego władcy. Dokonując tak poważnej reinterpretacji dziejów prowincji bałkańskich i formułując cały szereg hipotez o ogólnym znaczeniu dla Bizancjum, Curta powinien pomyśleć o odpowiednim wprowadzeniu do tej problematyki¹¹. Wprawdzie zastrzega, że nie przedstawia całej historii tego regionu, co wydaje się zrozumiałe, ale nie można całkowicie pominąć dotychczasowych ustaleń, chociażby tylko ze względu na to, że potrzebne jest tło, nie tylko jako punkt odniesienia dla prezentacji własnych poglądów, ale i przedstawienia specyfiki omawianych obszarów, np. warunków naturalnych, sieci drogowej, osadniczej etc¹². W przypadku pracy Curty nie zawsze odgrywają tę rolę bardzo krótkie i ogólne uwagi we wstępie, wprowadzeniu i zakończeniu rozdziałów, uwagi w toku relacji czy podsumowanie¹³.

Rekonstrukcja polityki Justyniana w stosunku do barbarzyńców i prowincji bałkańskich cesarstwa za panowania Justyniana w ujęciu Curty zdecydowanie najlepiej prezentuje się w zarysie, gdy można ogólnie stwierdzić, że ówczesną rzeczywistość wyzna-

¹⁰ Jeśli chodzi o poglądy Curty, to punktem odniesienia pozostaje książka z 2001 roku z ewentualnymi oficjalnym uzupełnieniem i wyjaśnieniem, F. Curta, *The Making of the Slavs: between ethogenesis*, s. 155–172. Curta konsekwentnie uzupełnia i rozwija swą teorię na gruncie archeologii i antropologii w kolejnych publikacjach, np. F. Curta, *Some Remarks on bowfibulae of Werner's Class IC*, „*Slavia Antiqua*” 2008, XLIX, s. 45–98; F. Curta, *Archieologia idienticnostej w Wostocznoj Jewropie (VI – pierwaja polowina VII w.)*, „*Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*” 2008, no. 2 (4), s. 117–132. Z punktu widzenia przedstawiania historii najważniejsze prace: F. Curta, *Limes and cross: the religious Dimension of the sixth-century Danube frontier of the early Byzantine Empire*, „*Starinar*” 2001, 51, s. 45–70; F. Curta, *Before Cyril and Methodius: Christianity and Barbarians beyond the sixth- and seventh-Century Danube Frontier [w:] East Central & Eastern Europe in the Early Middle Ages*, ed. F. Curta, Ann Arbor 2005, s. 181–219; idem, *Frontier Ethogenesis in Late Antiquity: The Danube, The Tervingi, and the Slavs [w:] Border, Barriers, and Ethogenesis. Frontier in Late Antiquity and the Middle Ages*, ed. F. Curta, Brepols 2005, s. 173–204.

¹¹ We wstępie F. Curta, *The Making*, s. 3, zapowiada przedstawienie „Forschungsstand”, ale, jak wynika z zawartości książki, odnosi się to do pewnych kwestii z historii badań nad pochodzeniem Słowian. Pierwszy podrozdział rozdz. I zawiera szkic historiograficzny poświęcony przedstawieniu rozwoju badań nad studiami sławistycznymi (op. cit., s. 6–14).

¹² F. Curta, *The Making*, s. 75. Przedstawienie regionu naddunajskiego, D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500–1453*, London 1971, s. 5 i nast.; M. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300–1450*, Cambridge 1985, s. 21 i nast.; R. Batty, *Roman and Nomads. The Pontic-Danubian Realm in Antiquity*, Oxford 2007, s. 6 i nast.

¹³ Przede wszystkim trzeba zwrócić uwagę na nie do końca przemyślane podejście do odtwarzania sytuacji Bizancjum na Bałkanach w VI wieku, polegające w zasadzie na pominięciu omówienia przemian z okresu III–V wieku. Omówienie sytuacji od IV wieku – Mitchell, op. cit., s. 35, 8f; M. Whitby, *The Balkans and Greece 420–602 [w:] The Cambridge Ancient History*, vol. XIV, ed. Av. Cameron, M. Whitby, Cambridge 2000, s. 701 i nast.; S. Turlej, *Upadek granicy cesarstwa na Dunaju [w:] Barbarzyńcy u bram Imperium*, pod red. S. Turleja, Kraków 2007, s. 191f.

czały najazdy barbarzyńców¹⁴, które wywołały wielką akcję rozbudowy fortyfikacji na Półwyspie Bałkańskim podjętą przez Justyniana¹⁵. Punktem wyjścia do bardziej szczegółowej charakterystyki polityki Justyniana w regionie naddunajskim jest dla Curty opowieść Prokopiusza z Cezarei o Chilbudiuszu¹⁶, który w czwartym roku panowania Justyniana został dowódcą wojsk w Tracji. Jego wyprawy na północny brzeg Dunaju zostały potraktowane jako podstawa do stwierdzenia, że ten władca miał prowadzić agresywną politykę w stosunku do tamtejszych barbarzyńców: Hunów, Antów i Słowian. Po trzech latach Chilbudiusz zginął, a Justynian zmienił radykalnie swe działania w regionie: zaniechano wypraw ofensywnych na północny brzeg Dunaju, kontynuowano wypróbowaną politykę skłócania barbarzyńców, zawierania sojuszy i subsydiowania ludów mogących zagrozić wrogom cesarstwa. Zdaniem Curty Justynian przeprowadził reformy administracyjne, wprowadzając również „new military responsibilities of bishops” i skoncentrował się na niespotykanej dotychczas skali rozbudowy fortyfikacji¹⁷.

Każda próba sprecyzowania i zweryfikowania ustaleń Curty nieuchronnie rodzi kontrowersje zarówno co do wniosków, jak i co do przyjętej przez niego metody. Fundamentalną kwestią dla takiej rekonstrukcji jest wyraźne wskazanie, kto stwarzał tak wielkie zagrożenie dla ziem cesarstwa. Czytając niektóre jego prace, można odnieść wrażenie, że chodzi o Słowian, w innych jednak wskazuje, że może chodzić o bliżej nieokreślone ludy koczownicze¹⁸.

Przechodząc do relacji Prokopiusza z Cezarei poświęconej Chilbudiuszowi, można zauważyć, że zasługuje ona na uwagę z dwóch powodów:

1. ze względu na znaczenie działań tego wodza w skali strategicznej,
2. sposób interpretacji informacji Prokopiusza na temat najazdów Słowian.

Chilbudiusz został powołany na stanowisko *magister militum per Thracias* i podjął wyprawy przeciw barbarzyńcom na północny brzeg Dunaju, co zostało uznane przez Curtę jako dowód na prowadzenie przez Justyniana „nowej agresywnej polityki”. Całościowe spojrzenie na sytuację cesarstwa, a także na sytuację na Bałkanach nie pozwala przypisać tak wielkiego znaczenia działaniom wojennym nad dolnym Dunajem z początku lat 30. VI wieku. Co więcej, Prokopiusz w swej relacji poświęconej Chilbudiuszowi

¹⁴ F. Curta, *The Making*, s. 116–117, zebrał informacje ze źródeł pisanych o najazdach w formie tabeli, ale trzeba dodać, że jest ona niekompletna i powinna być uzupełniona i opatrzona komentarzem, tymczasem jest wykorzystywana w dyskusji, idem, *The Making of the Slavs: between ethogenesis*, s. 171. Problem najazdów barbarzyńców na Bałkany u schyłku antyku jest jak na razie bardzo trudny do jednoznacznego zinterpretowania, ale wykorzystanie w analizie historycznej ustaleń zawartych w pracy R. Batty, *Roman*, s. 23 i nast. z pewnością powinno przyczynić się do postępu badań.

¹⁵ Datacja prac budowlanych F. Curta, *The Making*, s. 87–88, 182.

¹⁶ Fragment o Chilbudiuszu: Prokopiusz Bella VII 14, 1–6 (Procopii Caesariensis, *Opera Omnia*, vol. II, rec. J. Haury, ad. G. Wirth, Lipsiae 1963, s. 353, 17–354, 21. *Chilbudius 1*, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. III, ed. J.R. Martindale, Cambridge 1992, s. 286–287). Wspomnienie tego wodza, ewentualnie strategii ofensywnej, to zwykle punkt wyjścia przy charakterystyce sytuacji i polityki Justyniana w różnych publikacjach, F. Curta, *Limes*, s. 46, p. 11, 66; idem, *Before Cyril*, s. 190; idem, *Frontier*, s. 181; idem, *Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě)*, „Archeologické rozhledy” 2008, 60, s. 649.

¹⁷ F. Curta, *The Making*, s. 76 i nast., 338; idem, *Tworzenie*, s. 37.

¹⁸ Duże zagrożenie ze strony Słowian, F. Curta, *The Making*, s. 88 i nast.; idem, *Before*, s. 181. Inne ujęcie, że przecenia się rolę Słowian, idem, *The Making of the Slavs: between ethogenesis*, s. 171. Najbardziej szerokie ujęcie z uwzględnieniem ludów germańskich, idem, *Southeastern*, s. 53 i nast.

wyraźnie stwierdza, jakie otrzymał on zadanie od cesarza: pilnowanie, by barbarzyńcy nie przechodzili rzeki, ponieważ Hunowie, Antowie i Sklawinowie pustoszyli ziemie cesarstwa. Wódz tak dobrze wywiązywał się ze swego zadania, że nie tylko powstrzymywał ataki, ale sam przeprowadził się na północny brzeg Dunaju i nękał barbarzyńców. Taki jest sens wypowiedzi Prokopiusza. Nie ma więc bezpośrednich informacji, że Justynian polecił swemu dowódcy podjęcie działań ofensywnych, nie mówiąc już o milczeniu źródła na temat jakichkolwiek celów politycznych cesarza w stosunku do barbarzyńców. W tej sytuacji teza o podjęciu „nowej agresywnej polityki” przez Justyniana może być wysunięta jedynie w oparciu o analizę całokształtu ówczesnej jego polityki¹⁹. Niestety, Curta nawet nie starał się uprawdopodobnić swej interpretacji ani nawet wyjaśnić, co kryje się pod ogólnym zwrotem „nowa agresywna polityka”, na czym ona miała polegać, a co najważniejsze – jakie korzyści miała przynieść cesarstwu. Równie istotne jest to, że Curta pomija toczone wówczas wojny cesarstwa na obszarach Illyricum i Tracji z Gepidami i Bułgarami mające charakter obronny, a ważne ze względu na zwycięstwa wybitnego wodza rzymskiego Mundusa²⁰.

Aby wzmocnić swą interpretację o znaczeniu zwycięstw Chilbudiusza, Curta odnotowuje jedynie obecność określenia *Anticus* w tytulaturze Justyniana. Nie można tego uznać za przekonujący dowód. Pojawienie się tego określenia w konstytucjach cesarskich pod koniec 533 roku po zwycięstwie nad Wandalami wśród nowych tytułów triumfalnych cesarza niekoniecznie musi być związane z sukcesami Chilbudiusza i być wynikiem „nowej agresywnej polityki” Justyniana nad Dunajem²¹. Jak się wydaje, nie ma jakichkolwiek podstaw, by przypisać doniosłe znaczenie w skali strategicznej działaniom militarnym tego wodza.

Wysuwaniu hipotezy o „nowej agresywnej polityce” Justyniana w oparciu o relację Prokopiusza poświęconą Chilbudiuszowi towarzyszy odrzucenie przez Curtę – dodajmy bez podania przyczyny – informacji tego autora zawartych w tym fragmencie i mówiących, że przed objęciem przez tego wodza dowództwa dochodziło do najazdów Hunów, Antów i Słowian na ziemie cesarstwa²². Sformułowania użyte przez Prokopiusza wskazują wyraźnie, że najazdy miały miejsce, a celem Chibudiusza była obrona zagrożonych granic. Jest to bardzo ważne, ponieważ widać sporą niekonsekwencję Curty w interpretacji opisów Prokopiusza poświęconych aktywności militarnej Słowian. Negując

¹⁹ Upadek, s. 236 i nast.

²⁰ Mundus, *The Prosopography*, s. 903–904; B Croke, *Justynian's Bulgar victory celebration*, „Byzantinistika” 1980, 41, s. 188–195; Upadek, s. 236–237.

²¹ F. Curta, *The Making*, s. 77, przywołuje artykuł: L.-M. Günther, *Gallicus sive Anticus*, „Tyche” 1992, 7, s. 89–91. Omówienie nowej tytulatury Justyniana i wskazanie metody analizy tego zagadnienia, M. Salamon, *Alanicus, Vandalicus, Africanus dans la titulature de Justinien*, „Antiquitas” 1993, XVIII, s. 191–197. O częściowym ujmowaniu tego problemu, bez uwzględnienia wątku „gepidzkiego”, M. Pańdura, *Ardarici gladius. Historia Królestwa Gepidów (454–567)*, „Slavia Antiqua” 2004, XLV, s. 71, p. 148. Można przedstawić inną interpretację dokonujących się zmian w tytulaturze cesarza, która lepiej tłumaczy występowanie poszczególnych tytułów, ale jest to możliwe dopiero po całościowej analizie dzieł Prokopiusza.

²² Zwrócili na to uwagę np. J.H.W.G. Liebeschuetz, *The Lower Danube Region under Pressure: from Valens to Heraclius* [w:] *The Transition to Late Antiquity. On Danube and Beyond*, ed. A.G. Poulter (Proceedings of the British Academy 141), Oxford 2007, s. 111; S.A. Ivanov, „V tieni Justinianowych krie-postiej”?, s. 8 i nast. Polemika z uwagami odnoszącymi się do niekonsekwencji w interpretacji informacji Prokopiusza o najazdach Słowian nie przyniosła żadnych argumentów co do metody weryfikacji informacji Prokopiusza, F. Curta, *The Making of the Slavs: between ethogenesis*, s. 171.

wiarygodność danego fragmentu relacji tego historyka, należy podać precyzyjne uzasadnienie takiej interpretacji²³. Curta nie podaje kryteriów, którymi kierował się, oceniając, które informacje Prokopiusza są wiarygodne, a które nie.

Bardzo pozytywnie Curta ocenia działalność administracyjną Justyniana, który poświęcił sporo uwagi rozwiązywaniu problemów, przed jakimi stały prowincje bałkańskie. Rzeczywiście cesarz dokonał poważnych zmian w administracji państwowej, czego najlepszym przykładem jest utworzenie nowej dużej jednostki administracyjnej (*Quaestura exercitus*)²⁴. Należy jednak podkreślić, że tego typu działalność zmierzająca do przebudowy administracji była prowadzona również na innych obszarach cesarstwa, o czym już Curta nie wspomina²⁵. Tylko w jednym wypadku można mówić o wyjątkowym znaczeniu zmian, jakie dokonały się na Bałkanach. Sprawa dotyczy przebudowy administracji kościelnej. Chodzi o ustanowienie w 535 roku na mocy XI noweli arcybiskupstwa Justyniana Primum²⁶. Justynian wyniósł tamtejszy Kościół do rangi niezależnego arcybiskupstwa posiadającego własną prowincję, która objęła obszary północnego Illyricum zarządzane dotychczas przez arcybiskupa Tesaloniki i podlegające zwierzchniej władzy biskupa Rzymu²⁷. Nowela XI to unikalny przykład przebudowy organizacji kościelnej na mocy decyzji cesarza i jedno z najważniejszych źródeł z zakresu geografii historycznej tego okresu²⁸. W tym przywileju została również zamieszczona decyzja władcy o ustanowieniu biskupstwa Aquis²⁹. Curta wykorzystał tę informację, by wysunąć śmiałą teorię o „new military responsibilities of bishops”. Opiera się ona jedy-

²³ S. Turlej, *Balkany w cieniu wojen Justyniana? Znaczenie relacji Prokopiusza* [w:] *Hortus Historiae. Księga pamiątkowa ku czci profesora Józefa Wolskiego w setną rocznicę urodzin*, pod red. E. Dąbrowy, M. Dzielskiej, M. Salamona i S. Sprawskiego, Kraków 2010, s. 716 i nast. Dokładnie omawiam to w innym miejscu.

²⁴ F. Curta, *The Making*, s. 76, 147 i nast., 154 i nast., 182. Zmiany dokonane przez Justyniana w administracji nad dolnym Dunajem są przedmiotem intensywnych badań: S. Torbatov, *Quaestura Exercitus: Moesia Secunda and Scythia under Justinian*, „Archeologia Bulgarica” 1997, 1, s. 78–87; J. Wiewiorowski, *Quaestor Ioustinianus Exercitus – A Late Roman Military Commander?*, „Eos” 2006, XCIII, s. 317–340.

²⁵ Cechą charakterystyczną działań Justyniana w zakresie organizacji administracji prowincjonalnej było tworzenie dużych jednostek administracyjnych w celu usprawnienia zarządu i oszczędności, A.H.M. Jones, *The Late Roman Empire*, vol. II, Oxford 1964, s. 280f; J.F. Haldon, *Economy and Administration* [w:] *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, ed. M. Maas, Cambridge 2005, s. 48 i nast.

²⁶ Wydanie *Corpus Iuris Civilis*, vol. III. *Novellae*, rec. R. Schoell, ab. G. Kroll, Berlin 1895, s. 94. Podstawowe omówienie i komentarze: *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 476 bis 565*, bearbeitet von T.C. Lounghis, B. Blysidu, St. Lampakes, Nicosia 2005, s. 263, nr 1056. Omówienie starszej literatury E. Honigmann, *Meridianus episcopus*, „Annuaire de l’Institut de Philologie et d’Histoire orientales et slaves” 1939–1944, 7, s. 141 i nast.

²⁷ Justyniana Prima to miasto zbudowane w miejscu urodzenia Justyniana, o czym pisał Prokopiusz w swym dziele *De aedificiis*, ks. IV, 1, 17–27 – Procopii Caesariensis, *Opera Omnia*, vol. III, s. 104–105. Tłumaczenie polskie i komentarz P.Ł. Grotowski, *Prokopiusz z Cezarei, O budowlach*, Warszawa 2006, s. 176–177. Całościowe opracowania zawierające omówienie stanu i historii badań: V. Kondić, V. Popović, *Caricin Grad*, Belgrad 1977; B. Bavant, V. Ivanisević, *Justiniana Prima*, Leskovac 2006.

²⁸ *Novellae*, s. 94.

²⁹ Aquis jest lokalizowane w okolicach dzisiejszego Prahova, D. Janković, *Podunavski deo oblasti Akvisa u VI i početkom VII veka*, Belgrad 1981.

nie na pojedynczej wzmiance o przekazaniu biskupowi Aquis twierdz³⁰. W tekście, do którego odwołuje się Curta, czytamy:

*Sed et in Aquis, quae est provinciae Daciae ripensis, ordinari volumus a tua sanctitate episcopum, ut non in posterum sub Meridiano episcopo sit constituta: sed Meridianus quidem maneat in Meridiodio, nulla ei communione cum Aquis servanda; Aquensis autem episcopus habeat praefatam civitatem et omnia eius castella et territoria et ecclesias, ut possit Bonosiacorum scelus ex ea civitate et terra repellere vel in orthodoxam fidem transformare*³¹.

Z tej relacji wprost wynika, że cesarz powołał biskupstwo w Aquis i sprecyzował, że jest ono niezależne od Merido³² i obejmuje zasięgiem swej jurysdykcji miasto Aquis z całością jego terytorium, w tym z twierdzami. Nie ma tu jednak mowy o przekazaniu militarnych kompetencji. Jedyne, co władca nakazał tamtejszemu biskupowi, to zwalczanie heretyków – zwolenników Bonosusa³³.

Nikt nie kwestionuje faktu, że biskupi odgrywali wybitną rolę w życiu późnoantycznych miast, pełniąc funkcję przywódców lokalnych społeczności i zwłaszcza w obliczu zagrożenia najazdami barbarzyńców mogli być zmuszeni do różnych działań doraźnych, w tym organizowania obrony, ale głoszenie tezy, że Justynian nakazał biskupom bezpośrednią aktywność w sferze militarnej, wypacza obraz ich posługi i politykę cesarza³⁴. Wzmianka o Aquis zawarta w noweli XI wskazuje – z jednej strony – na wyraźny militarny charakter osadnictwa na obszarach naddunajskich, a z drugiej – na specyfikę organizacji kościelnej na tych terenach. Relacja dotycząca twierdz doskonale nawiązuje do opisu, jaki zawiera żywot św. Seweryna³⁵. W tekście tego utworu pojawiają się wzmianki na temat życia ludności na obszarach nadgranicznych nad środkowym Dunajem w 2. połowie V wieku³⁶. Biskupi miast sprawowali zwierzchność kościelną nad

³⁰ F. Curta, *The Making*, s. 77, 124, p. 5, 339. W innym miejscu – F. Curta, *Limes*, s. 48–49, uznaje nowelę XI jako „perhaps the best example of Justinian’s program of linking the higher church dignitaries with the hierarchy of secular administration” i podkreśla podporządkowanie biskupowi twierdz, op. cit., s. 51; F. Curta, *Frontier*, s. 182, p. 38.

³¹ *Corpus Iuris Civilis*, v. III, s. 94.

³² Meridio było położone prawdopodobnie w okolicach miejscowości Rimski Grad, D. Janković, op. cit., s. 52, 88.

³³ J. Zeiller, *Les Origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l’empire Romain*, Paris 1920, s. 344f; K. Schäferdiek, *Bonosus von Naissus, Bonosus von Serdika und die Bonosianer*, „Zeitschrift für Kirchengeschichte” 1985, 96, s. 172 i nast.; M. Mirković, *Episcopus Aquensis and Bonosiacorum scelus* [w:] *The Age of Tetrarchs*, ed. Srejović, Belgrad 1995, s. 206 i nast.

³⁴ Gdyby nie uwaga Curty, *Frontier*, s. 182, poświęcona Aquis, można by było sądzić, że dystansuje się od teorii o „new military responsibilities of bishops” i podkreśla tylko ogólnie rolę chrześcijaństwa od 500 roku tworzącego nowy rodzaj granicy między ziemiami cesarstwa a barbarzyńcami zamieszkującymi ziemie na północnym brzegu Dunaju, Curta, *Limes*, 46f; Curta, *Before Cyril*, s. 193, p. 16

³⁵ Jest to jedno z najważniejszych źródeł dla okresu późnoantycznego, bardzo intensywnie badane z różnych perspektyw, F. Lotter, *Severin*, „Reallexikon der Germanischen Altertumskunde”, H. Beck, D. Geuenich, H. Steuer, Bd. 25, Berlin, New York 2005, s. 236–239; R. Bratož, *Severinus von Noricum und seine Zeit. Geschichtliche Anmerkungen* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften 165), Wien 1983. Opracowanie zbiorowe: *Eugippius und Severin. Der Autor, der Text und der Heilige*, ed. W. Pohl, M. Diesenberger (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Kl. Denkschriften, Bd. 297), Wien 2001; A. Bober, *Seweryn – działacz społeczno-polityczny w Noricum (V w.)*, „Balcanica Posnaniensia” 1984, 1, s. 317–323.

³⁶ *Vita sancti Severini – Eugippius, Das Leben des heiligen Severinus von Noricum. Lateinisch und Deutsch. Einführung*, Übersetzung und Erläuterungen R. Noll, Berlin 1963, cap. XV, 1, 2, o strachu, w jakim

twierdzami położonymi na obszarze ich diecezji, ale także troszczyli się o przetrwanie ludności, np. ostrzegając przed napadem barbarzyńców³⁷. Zatem informacje o podporządkowaniu biskupowi Aquis twierdz pojawiły się prawdopodobnie w związku z sytuacją osadniczą w regionie naddunajskim, a nie z powodu obarczenia biskupa obowiązkami militarnymi³⁸.

Przytoczona powyżej interpretacja Curty fragmentów dzieła Prokopiusza odnoszących się do działań Chilbudiusza i biskupstwa Aquis jest charakterystyczna dla stosowanej przez niego metody. Przy wnikliwej analizie okazuje się, że cała charakterystyka polityki Justyniana w regionie naddunajskim dokonana przez Curtę opiera się przede wszystkim na kilku wyrwanych z kontekstu wzmiankach źródłowych i ignorowaniu szerszego kontekstu. Sposób prezentacji materiału nie jest mocną stroną Curty, a w przypadku tak obszernej, interdyscyplinarnej i wielowątkowej pracy utrudnia to jej odbiór. Zwłaszcza na gruncie ustaleń historycznych Curta zdaje się nie przywiązywać wagi do precyzyjnego formułowania swych tez, ich dowodzenia ani do uwzględniania w dalszej analizie wniosków, jakie z nich wynikają. Nie wiadomo, dlaczego przyjął taką metodę prezentacji materiału, ale chyba nie z powodu oczywistości prezentowanych poglądów. W pełni słabość interpretacji historycznej Curty uwidoczniła się w analizie IV księgi dzieła Prokopiusza z Cezarei *O budowlach*³⁹. Curta przyjął, że Justynian ufortyfikował Bałkany tak, jak to opisał Prokopiusz, i że dzięki temu udało się zapewnić spokój ziemiom cesarstwa przez kilkadziesiąt lat od najazdów Słowian⁴⁰. Jego zdaniem, justyniański system obrony okazał się wprawdzie skuteczny, ale jego utrzymanie było ponad możliwości cesarstwa, a nie tylko prowincji na półwyspie⁴¹. Tego typu teza o budowie fortyfikacji w celu powstrzymania najazdów barbarzyńców nie ma jakiegokolwiek poparcia w analizie źródeł historycznych i została sformułowana ze względu na teorię o ukształtowaniu się Słowian nad Dunajem. Mniejszą aktywność barbarzyńców, w tym Słowian, w latach 50. i 60. VI wieku można wyjaśnić zmianami w układzie sił politycznych w regionie naddunajskim⁴².

żyli mieszkańcy twierdzy Kukullis. H. Vettters, *Zum Episcopis in Castellis*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. Anzeiger 106, Jahrgang 1969, Nr 4, s. 75–79, 82.

³⁷ *Vita sancti Severini*, cap. XXV, 2–3; XXX, 1.

³⁸ Zdecydowanie ważniejsze jest znaczenie informacji o Aquis z punktu widzenia badań nad geografią kościelną. Dotychczas nie potrafiono wyjaśnić relacji łączących Meridio i Aquis w świetle kilku – dodajmy pozornie – przeciwstawnych informacji źródłowych, ponieważ nie dostrzegano specyfiki tych obszarów także na gruncie funkcjonowania organizacji kościelnej. Omawiam to w innym miejscu.

³⁹ Sporo uwagi poświęcił Curta analizie dostępnych danych archeologicznych i historycznych na temat fortyfikacji na Bałkanach, idem, *Making*, s. 150–181. Ten podrozdział składa się poza krótkim ogólnym wprowadzeniem (op. cit., s. 150–151) z trzech fragmentów: „Procopius and Limes” (op. cit., s. 151–155), „The limes and the Balkans: an archaeological survey” (op. cit., s. 155–169). Cały rozdział kończy rozbudowane podsumowanie: „Conclusion” (op. cit., s. 181–189), w którym wprowadzono wiele nowych wątków do rozważań.

⁴⁰ F. Curta, *The Making*, s. 89, 339; idem, *Before*, s. 191; idem, *Tworzenie*, s. 37.

⁴¹ F. Curta, *The Making*, s. 188. W latach 50. wojska z Bałkanów miały być przerzucone do Italii, idem, *Invasion or inflation? Sixth – to seventh – century Byzantine coin hoards in Eastern and Southeastern Europe*, „Annali dell’ Istituto Italiano di Numismatica” 1996, 43, s. 101, p. 107.

⁴² To zagadnienie wymaga odrębnego omówienia ze względu na swe znaczenie. Uwagi na temat polityki Justyniana – *Upadek*, s. 211 i nast.; S. Turlej, op. cit., s. 716 i nast.

Dokonujący się postęp w archeologii, szerokie wykorzystanie źródeł numizmatycznych czy odwoływanie się do ustaleń z zakresu antropologii społecznej nie powinny przesłaniać samoistnego i ciągle ważnego znaczenia badań historycznych. Być może, w związku z interdyscyplinarnymi badaniami inspirowanymi przez liczne publikacje Curty dokona się przełom i uda się wyjaśnić fenomen tak nagłego pojawiania się Słowian w połowie VI wieku na arenie dziejów. Trudno się jednak spodziewać, by do tego doszło na podstawie tez Curty, ponieważ opierają się one na bardzo pobieżnej i wybiórczej analizie źródeł dotyczących historii Bizancjum u schyłku starożytności i w początkach średniowiecza.

JUSTINIAN AND THE EARLY DAYS OF THE SLAVS. REMARKS ON FLORIN CURTA'S THEORY

Carried out by Florin Curta in his work *The Making of the Slavs* and repeated in subsequent publications, the entire reconstruction of the historical situation in the Balkans under the rule of Justinian I does not reflect the reality of the period. Overestimating the role of barbarian invasions and the lack of a critical analysis of the description presented in the 4th book of *De Aedificiis* by Procopius of Caesarea resulted in an artificial depiction of the situation on the imperial territories in the first half of the 6th century. Drawing on an episode connected with Chilbudius's expeditions to the north bank of the Danube and an excerpt from Justinian's 11th Novella devoted to Aquis, Curta „discovered” Justinian's political activities that the ruler never actually undertook, i.e. the aggressive policy towards barbarians or burdening bishops with land security responsibilities. The analysis of historical sources present in Curta's works is merely a tool since it is used only to prove the thesis that the beginnings of the Slavs by the Danube were an outcome of Justinian's building activities.